

ONA TILI TA'LIMI VA NUTQ FAOLIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarning sintaktik mashqlar vositasida ularning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari va usullari haqida fikr yuritilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda dastlab o'rgatiladigan sintaktik mashqlarning turlari va vositalari haqida so'z yuritilgan. Gap tarkibi, so'z birikmasi hamda ularning ajratish ko'nikmasi haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. nutq usullari, nutqiy kompetensiya, sintaktik mashqlar, so'z birikmasi, gap, mashq va topshiriq, lingvistik tushuncha, til quruluşi, kommunikativ kompetensiya, matnni anglash.

ОБУЧЕНИЕ РОДНОМУ ЯЗЫКУ И РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация. В статье рассматриваются пути и методы развития речевых компетенций учащихся младших классов посредством синтаксических упражнений. Обсуждаются типы и инструменты синтаксических упражнений, которым изначально обучали учащихся начальной школы. Также были рассмотрены структура предложений, словосочетания и способность их различать.

Ключевые слова: речевые методы, речевая компетенция, синтаксические упражнения, словосочетание, предложение, упражнение и задание, языковая концепция, структура языка, коммуникативная компетенция, понимание текста.

NATIVE LANGUAGE EDUCATION AND SPEECH ACTIVITIES

Annotatsion. This article discusses the ways and methods of developing the speech competence of primary school students through syntactic exercises. The types and means of syntactic exercises that are initially taught to primary school students are discussed. The structure of sentences, word combinations, and their skills of separation are also discussed.

Keywords: speech methods, speech competence, syntactic exercises, word combination, sentence, exercise and task, linguistic concept, language structure, communicative competence, text comprehension

Kirish. Ona tili ta'limi o'quvchilarda nutq madaniyatini, fikrlash qobiliyatini va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda tilning fonetik, leksik, grammatik va stilistik jihatlari o'rganiladi. Nutq faoliyati esa tilni amaliyotda qo'llashni, ya'ni og'zaki va yozma nutqni shakllantirishni anglatadi. Bevosita ona tilida bolaning nutqini rivojlantirish uchun amaliy ishlar juda muhim hisoblanadi. Ona tilida bajariladigan amaliy ishlarni biz 3 guruhga ajratishimiz mumkin:

1.Xotirlash-oldin o'rganilgan til hodisalarini qayta xotirlashga asoslangan amaliy ishlar. Bu ishlar ikki turlidir.

1.Umumlashtiruvchi xotirlash.

2. Tayyorlovchi xotirlash.

Umumlashtiruvchi xotirlash (takrorlash). Til sathlari o'zaro bog'liq bo'lgan yaxlit tizim bo'lsa ham, bu tizimning, zanjirning har bir bo'g'ini nisbatan mustaqil tizimchadir va uning har bir bo'g'ini alohida-alohida mavzular sifatida o'rgatiladi.

Tayyorlovchi xotirlash. Til bir tizim bo'lib, uning barcha sathlari bir-biriga uzviy bog'liqdir. Shuning uchun ham tilning har bir sath birligi serqirra, ko'p vazifali, ko'p ma'noli birlikdir. Bu birliklarning bir Tomoni bo'limda o'rganilsa, uning ikkinchi qirrası xusussan boshqa bo'limda o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda esa nutq faqatgina fikrni to'liq bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, balki uni shakllantirish quroli hamdir. Jumladan Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsıflaydi: "Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir". K.D.Ushinskiy

bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkurning o'zaro munosabatlarini falsafiy, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildiradi.

A.A.Leontev L.S.Vigotskiy va A.N.Leontevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, bola nutqini rivojlantirish-bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda

Muhokama va natijalar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning sintaktik mashqlar vositasida og'zaki va yozma nutqini o'stirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, darsliklarda berilgan sintaktik mashqlarni bajartirish jarayonida o'quvchilarning bilish, sezish, anglash, tushunish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Yangi avlod darsliklari asosida o'quvchilarning o'qitishdan asosiy maqsad- lingvistik bilimlar, hayotiy ko'nikmalar va nutq malakalarini shakllantirishga qaratilgan bilimlar ko'zda tutilgan.

Metodik manbalarda boshlang'ich sinflarda beriladigan sintaktik bilimlar o'quvchilarga amaliy va nazariy o'rgatilishi qayd qilingan. Boshlang'ich sinflarda sintaksisga oid bilimlarni amaliy o'rganish savod o'rgatish davridanoq boshlanadi va 3-4-sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang'ich sinfda "So'z birikmasi", "Gap", "Darak gap", "So'roq gap", "Buyruq gap", "His-hayajon gap", "Sodda gap", "Gap bo'laklari", "Gapning uyushiq bo'laklari", "Undalmali gaplar" mavzulari nazariy o'rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi va mana shu mashqlarni bajartirish orqali bevosita o'quvchilarni nutqiy kompetensiyasini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nutqiy kompetensiya til ta'limining quyidagi 4 komponentini rivojlantirishni nazarda tutadi:

1. Tinglab tushunish (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish);

1-sinf ona tili darsligining 35-mavzu 12-15-sahifalarida o'quvchiga ot so'z turkumini tushuntirish maqsadida 4-mashq berilgan bo'lib, unda o'quvchining tinglangan matni asosida, matnga sarlavha qo'yish topshirig'i berilgan.

2-sinf ona tili darsligining 2-qism 19-mashq, 19-sahifasida berilgan so'zlarni o'qing. So'zlarning audio matnini tinglang. Savollar yordamida so'zlarni bog'lang.

Bevosita ushbu mashq orqali o'quvchining tinglash hamda eshitgan so'zlarini yoddan yozish uchun ko'nikma hosil qiladi.

Berilgan so'zlardan namunalar:

Otliq	qurildi
Ziyoda	boshlandi
Mevalar	ochildi
Binolar	bordi
Ta'til	pishdi

Shu tartibda o'quvchi mashqlarni ketma- ketlikda bajarishni boshlaydi. Ushbu mashqlarni bajartirish orqali o'quvchida uning tinglash va nutq boyligini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

2. Gapirish (monologik, dialogik og'zaki nutq turlarida o'z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish);

1-sinf ona tili darsligining 46-sahifasi 5-mashqida gaplarni ketma-ketligini aniqlab, matnni ko'chiring. Ko'chirilgan matnni diolog tarzda ifodalab yozing. O'qilgan matnni ma'nosini izohlab takrorlab ayting.

1. Qiziqchi sahnaga iti Bim, mushugi Malla va toychog'i Qashqa bilan chiqdi.

2. Sirkdan quvnoq kayfiyatda qaytdik.

3. Yakshanba kuni sirkka bordik.

2-sinf ona tili darsligining 3-qism 18-mavzu "Kelajak o'z qo'lingda" mavzusida diolog shaklda matn berilgan bo'lib, diologni o'qing va tushunganingizni yoddan aytib bering.

3. O'qish. Mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o'qish;

Demak bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklarining deyarli barchasida matnlarni audio shakli berilgan bo'lib, o'quvchi uni tinglash va tinglangan matnini yozish yoki aytib berish topshirig'i beriladi.

2-sinf ona tili darsligining 1-qismi 38-sahifasi 8-mashqda Amur Temur haqida matn berilgan bo'lib, adabiy matnni o'qib tushunish topshirig'i berilgan. Ushbu matnni o'quvchi audio matn shaklda ham tinglashi mumkin.

3-sinf ona tili darsligining 2-qism 66-sahifa 85-mashqda adabiy matn berilgan bo'lib, matndagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ma'nosini izohlang. Hamda matnni o'zingizni tushunchangiz bilan aytib bering. O'quvchi matnni o'qib tushunganini aytib berishga harakat qiladi.

4. Yozish (diktant, bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish)

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklarida o'quvchining ijodiy qobiliyatini yanada rivojlantirish uchun loyiha ishlari berilgan bo'lib, bunday topshiriqlar orqali asosan o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan.

2-sinf ona tili darsligining 4-qismi 59-sahifasida 13-mashq berilgan bo'lib, bunda o'quvchilarga devoriy gazeta yasash va shu devoriy gazetani bajarish tartibini loyiha ishi sifatida berilgan.

3-sinf ona tili darsligining 2-qism 20-sahifa 6-mavzuda Ijodkorlik soati loyiha ishi berilgan bo'lib, ushbu loyiha ishi orqali bevosita o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek boshlang'ich sinflarda o'quvchining sintaktik mashqlarni tahlil qilish va ularda o'quvchilar nutqida foydalanish bo'yicha quyidagi mashqlardan foydalaniladi.

– gapni so'roq, darak, buyruq va istak ohangida o'qing;

– sodda gapni qo'shma gapga aylantiring;

– qo'shma gaplarni sodda gaplar bilan ifodalang;

– ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantiring;

– nuqtalar o'rniga kerakli tinish belgisini qo'ying;

– matnda qo'yilgan tinish belgilarning qo'llanilish sabablarini izohlang.

– matnni mazmunga putur etkizmay qisqartiring;

– hikmatni matnga aylantiring;

– turli mavzudagi maqol va hikmatlarni bir umumiy mazmunga birlashtiring; – tarjimai

hol matnini tavsifnomaga aylantiring;

Darsliklarda berilgan ushbu mashqlarni bajartirish orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchida nutqining chiroyli bo'lishi uning to'g'ri va grammatik gap tuzishi uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik tushunchalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari keng bo'lib, faqatgina undan samarali va yuqori natijaga erisha olishni ko'zlab foydalanish zarurdir. Chunki o'quvchi boshlang'ich ta'limda ona tilini puxta egallasa, og'zaki va yozma nutqi ravon bo'lsa yuqori sinflarda ham qiynalmaydi gap tuza olish imkoniga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гуломов А., Неъматов Х. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.

2. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD) илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.

3. Yo'ldosheva D.N. Она тили та'лими maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 b.

4. "Ona tili darsligi 2-sinf" 1-qism. "Novda".T-2023.

5. "Ona tili darsligi 3-sinf" 2-qism. "Novda".T-2023.

6. Тошхўжаева Д. Матн мазмунини ўз сўзлари билан қайта ҳикоя қилишга ўргатишнинг методик асослари: Пед. фан. ном. ... дис.–Тошкент, 2000

7. Давронов И. Алгоритмик машқ ва унинг хусусияти.// Филология ва услубиёт масалалари. Илмий –услубий маколалар тўплами.–Бухоро: 2010. – 188–193 б.

8. Usman A., Avizov B. O'zbek tili grammatikasi. Birinchi bo'lim. Fonetika va morfologiya. To'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun darslik. – Т.: Ozdavnashr, 1939. – 235 b.